

Presja urbanizacyjna i jej wpływ na zmiany przestrzennej struktury użytkowania ziemi na wybranych obszarach podmiejskich Poznania

Urbanisation pressure and its effect on the spatial structure of land use in selected suburban areas of Poznań city

Lidia Poniży

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Instytut Geografii Fizycznej i Kształtowania Środowiska Przyrodniczego, Zakład Geografii Kompleksowej i Kartografii, ul. Dziegielowa 27, 61-680 Poznań, e-mail: lidka@amu.edu.pl

Abstract: A basic condition of preserving high-quality human life on Earth, not only for the present but also future generations, is a rational use of environmental resources. This also embraces proper management of space. Space mismanagement can result in an uncontrolled sprawl of cities and chaotic growth of suburban areas. Socio-economic development has brought about a change in the dominant functions of suburban areas, and hence in the space of the suburban zone. Detrimental effects of urban sprawl onto suburban areas were observed in Western Europe in the 1960s. An assessment of the costs of the present urbanisation tendencies places them in the group of undesirable phenomena.

In order to identify the directions of change, a spatial-temporal analysis was made of large-scale (1:10,000) transformations in the land-use pattern just beyond the limits of Poznań city. It was found that changes had taken place not only in the forms of land use, but also in the nature of buildings.

Key words: Poznań, urbanisation, land use

Słowa kluczowe: Poznań, urbanizacja, użytkowanie terenu

Wstęp

Podstawowym warunkiem zachowania wysokiej jakości życia człowieka na Ziemi, nie tylko w czasach obecnych, ale również dla przyszłych pokoleń, jest racjonalne wykorzystywanie zasobów środowiska przyrodniczego. Warunek ten odnosi się też do właściwego gospodarowania przestrzenią. Szulczewska (2000) zwraca uwagę na problem ograniczoności przestrzeni dla działań człowieka, wysuwając jednocześnie postulat oszczędnego gospodarowania tym zasobem. Z ograniczoności zasobów przestrzeni wynika konieczność przestrzegania zasad ładu przestrzennego (Matysiak 2004).

Skutkiem braku poszanowania przestrzeni może być zjawisko żywiołowego rozprzestrzeniania się miast i chaotyczny, niekontrolowany rozwój obszarów podmiejskich.

Zjawisko ekspansji infrastruktury miejskiej na obszary wiejskie Bartkowski (1981) określa mianem *transurbacja*, Zimowski (1992) precyzuje to pojęcie jako *transurbacje demograficzno-deglomeracyjne*, nazywając tym terminem zjawiska współcześnie zachodzące, polegające na ucieczce mieszkańców miasta na tereny podmiejskie. Parysek (2008) uważa, że najważniejszym terminem opisującym aktualne procesy na obszarach dużych miast i w ich sąsiedztwie jest *suburbanizacja*, a w literaturze anglojęzycznej określa się te procesy jako *urban sprawl*, czyli *rozlewanie się miast*. Można się również spotkać z takimi terminami opisującymi powyższe zjawiska, jak *presja urbanizacyjna* czy *ekspansja miasta*.

Presja urbanizacyjna na tereny przyległe do miasta przejawia się przede wszystkim w zajmowaniu obszarów do tej pory użytkowanych rolniczo przez zabudowę głównie mieszkaniową, ale również wielkopowierzchniową – magazynową i przemysłową. Zabudowa nierolnicza w sposób coraz bardziej zdecydowany zmienia strukturę przestrzenną wsi. Jest to szczególnie widoczne na terenach przyległych do dużych miast. W wyniku rozwoju społeczno-gospodarczego dominujące funkcje obszarów podmiejskich ulegają zmianie, a co za tym idzie – przeobrażeniu podlega przestrzeń strefy, podstawowe formy rolniczego użytkowania terenu oraz wszystkie elementy jej towarzyszące (Głaz 2006).

Niekorzystne skutki rozprzestrzeniania się miast na obszary podmiejskie zostały zauważone w Europie Zachodniej w latach 60. ubiegłego stulecia. Także na gruncie polskim zjawisko to oceniane jest negatywnie zarówno pod względem społecznym, gospodarczym, jak i przestrzennym. Kamiński (1995) stwierdza, iż ocena kosztów istniejących trendów urbanizacyjnych pozwala zaliczyć je do grupy zjawisk niepożądanych, również Parysek (2008) uważa, że proces suburbanizacji z ogólnospołecznego punktu widzenia jest niekorzystny, gdyż prowadzi do:

- nieracjonalnego wykorzystania terenu,
- uszczuplenia terenów użytkowanych rolniczo i tzw. terenów otwartych,
- zwiększenia kosztów budowy sieci infrastruktury komunalnej i kosztów jej utrzymania,
- zwiększenia natężenia ruchu drogowego (negatywne konsekwencje zarówno dla obszarów podmiejskich, jak i miasta),
- ograniczenia czasu wolnego i dostępu do placówek kulturalnych.

Rozwój przestrzeni miejskiej szczególnie dużych aglomeracji i metropolii odbywa się w polskich realiach kosztem ich przyrodniczego i rolniczego otoczenia, doprowadzając do powstania struktur o substandardowych warunkach funkcjonalnych (Czochoński 2007).

Niemniej z indywidualnego punktu widzenia mieszkańca obszarów podmiejskich możliwość zamieszkania na tych terenach ma wiele plusów (Parysek 2008):

- życie w bardziej przyjaznym środowisku,
- poprawę warunków mieszkaniowych,
- rekreację na wolnym powietrzu,
- wyższy stopień prywatności życia,
- bliskość terenów rekreacyjnych (kompleksów leśnych).

Mimo powszechnych opinii o szkodliwości procesu suburbanizacji dla organizmu miejskiego zjawisko to w aglomeracji poznańskiej nabrało od końca lat 90. XX w. szczególnie przyspieszenia.

Z badań ankietowych dokonanych przez Beima wśród nowych mieszkańców gmin powiatu poznańskiego (którzy przeprowadzili się po 1989 r.) wynika, że prawie 3/4 ankietowanych przeprowadziło się na przedmieścia po 2000 r. (Beim, Tölle 2008).

Tak znaczne nasilenie tego zjawiska związane jest nie tylko z realizacją marzeń mieszkańców dużego, zatłoczonego miasta o „domu z ogródkiem w cichej okolicy”, ale również z następującymi czynnikami ekonomicznymi pozwalającymi na tę realizację:

- pozytywne zmiany w polskiej gospodarce w ostatnich latach, czego konsekwencją są wyższe dochody, mniejsze bezrobocie i stałość pracy,
- większe możliwości kredytowania inwestycji budowlanych (większa dostępność kredytu, korzystne oprocentowanie, w szczególności kredytów hipotecznych, niższe raty ze względu na długi okres spłaty),
- relatywnie niższe koszty budowy domu niż w mieście (tańszy w efekcie m² powierzchni mieszkalnej).

Dążenia do poprawy warunków mieszkaniowych najprędzej mogą się urzeczywistnić na obszarach podmiejskich, głównie ze względu na niższą cenę działek budowlanych niż porównywalnych w mieście, a co za tym idzie – możliwość zakupu działki o większej powierzchni. Jednakże konsekwencją realizacji tych marzeń jest właśnie suburbanizacja ze wszystkimi jej negatywnymi aspektami.

Obszar badań

Ruchy migracyjne, będące efektem przemieszczania się ludności miejskiej do gmin podpoznańskich, najbardziej zauważalne są w strefie bezpośredniego sąsiedztwa z Poznaniem (Śtaszewska, Wdowicka 2006). W ostatnich latach prowadzono wiele badań dotyczących różnych aspektów suburbanizacji, również nad zmianami w przestrzeni, w dużej mierze są to badania statystyczno-porównawcze przeprowadzane w obrębie jednostek administracyjnych – gmin powiatu poznańskiego. Takie podejście jest bardzo istotne ze względu na jednolitość, porównywalność i stosunkowo łatwy dostęp do danych, niemniej jednak dane statystyczne dla poszczególnych gmin z pominięciem analizy kartograficznej nie dają właściwego pojęcia o skali zmian przestrzennych, o intensywności tych zmian i ich strukturze. W związku z tym podjęto próbę czasoprzestrzennej analizy zmian użytkowania terenu w dużej skali (1:10 000) dla rejonów położonych w najbliższym sąsiedztwie granic miasta.

W niniejszym artykule zaprezentowano wyniki pierwszego etapu prac, który obejmował analizę przestrzenną obszarów położonych przy południowych granicach miasta (ryc. 1), a mianowicie obręby (sołectwa) dwóch podpoznańskich wsi – Daszewice, gmina Mosina i Kamionki, gmina Kórnik.

W dalszym etapie badań podobne analizy planuje się przeprowadzić dla pozostałych terenów przyległych, co pozwoli na wyciągnięcie bardziej ogólnych wniosków co do intensywności, kierunku i charakteru aspektu przestrzennego suburbanizacji.

Ryc. 1. Obszar badań i jego położenie w odniesieniu do miasta Poznania

Źródło: Opracowanie własne.

Fig. 1. Study area and its location in relation to Poznań city
Source: Author's study.

Metody badań

Podstawowe badania zmian w zagospodarowaniu przestrzennym przeprowadzono metodą kartometrycznej analizy porównawczej, wykorzystując następujące materiały źródłowe:

- mapę topograficzną w skali 1:10 000, arkusze: Daszewice N-33-142-B-b-2, Kamionki N-33-142-B-b-4, Czapury N-33-142-B-b-1, Rogalinek N-33-142-B-b-3 wydane w 1998 r. oraz arkusz Borówiec N-33-143-A-a-3 wydany 2003 r.,
- mapę topograficzną w skali 1:50 000, arkusz Kórnik N-33-143-A, rok wydania 1998,
- obrazy satelitarne aplikacji Google Earth dla analizowanego obszaru wykonane na dzień 25.09.2007 r.,
- mapę sozologiczną w skali 1:50 000, arkusz Mosina N-33-142-B oraz arkusz Kórnik N-33-143-A.

Analiza tych materiałów źródłowych pozwoliła na określenie zmian użytkowania terenu w ciągu ostatnich 10 lat, tych lat, w których nastąpiło znaczne ożywienie czy też nasilenie migracji z miasta na obszary przyległe, podmiejskie.

Prace kartometryczne przeprowadzono przy użyciu programu komputerowego MapInfo Professional.

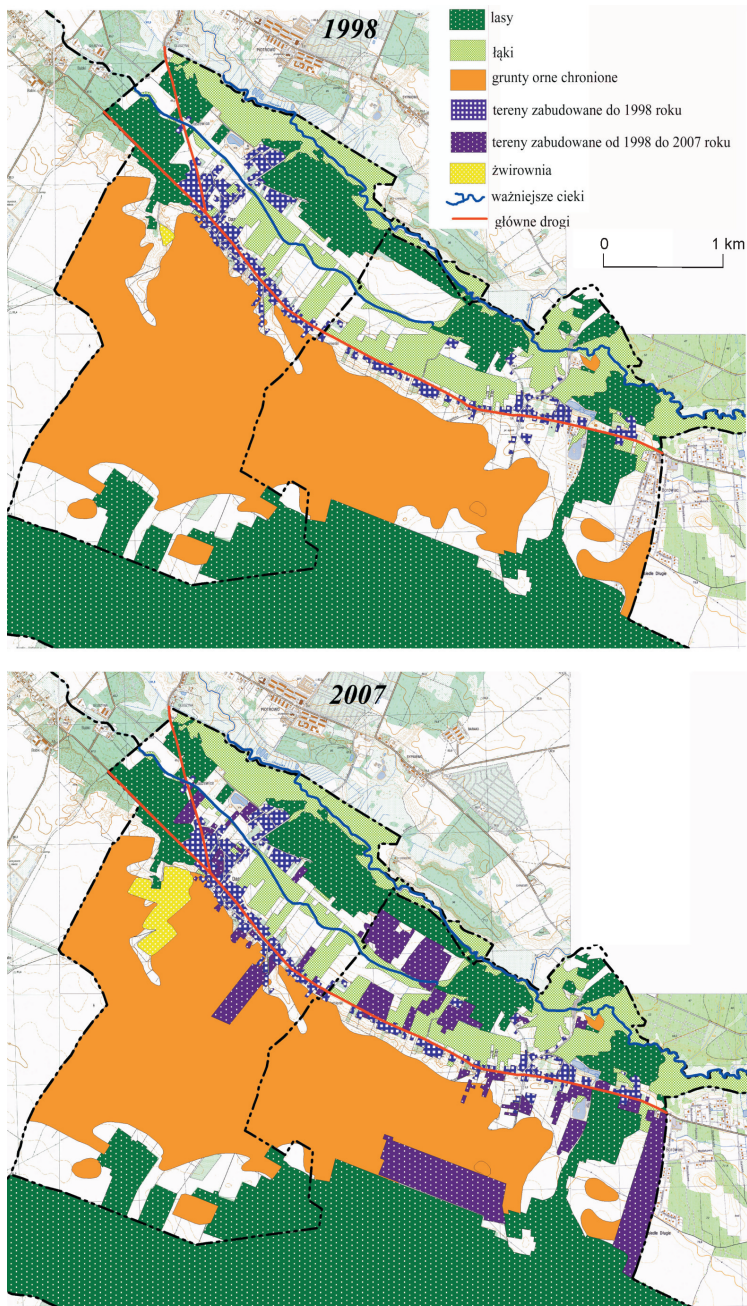
Wyniki

Zmiany w użytkowaniu terenu na analizowanym obszarze odbywały się zasadniczo w jednym kierunku i polegały głównie na wzroście powierzchni zabudowanej (ryc. 2). Nowo powstająca zabudowa to zabudowa mieszkaniowa.

Z przeprowadzonych badań wynika, że tereny zabudowane na badanym obszarze w 1998 r. zajmowały 53,3 ha, z czego zabudowa wsi Daszewice obejmowała 34,6 ha, a wsi Kamionki 18,7 ha. Natomiast powierzchnia terenów zabudowanych, które przybyły w ciągu ostatnich 10 lat, wynosiła 137,2 ha, przy czym w Daszewicach przybyło 21,8 ha (wzrost o nieco ponad 60%), a w Kamionkach aż 115,4 ha (wzrost o ponad 600%!). Na podstawie przekazu ustnego mieszkańców wsi można pokusić się o ostrożny wniosek, że intensywniejsza zabudowa wsi Kamionki niż wsi Daszewice wynika najprawdopodobniej z faktu, iż tę drugą zamieszkiwało i zamieszkuje więcej rolników indywidualnych (przywiązanie do ziemi), którzy niechętnie wyzbywają się swojej własności. Natomiast w Kamionkach duża część gruntów rolnych stanowiła własność państwową, w czasach transformacji ustrojowej, po upadku PGR-ów i kółek rolniczych, ANRSP wyzbywała się tych terenów.

Nastąpiły nie tylko zmiany przestrzenne, ale również zmienił się charakter zabudowy. Zabudowa sprzed 1998 r. miała głównie charakter wiejski, zagrodowy, a więc podwórze, przy którym stoi budynek mieszkalny, wokół podwórza rozlokowane zabudowania gospodarcze (stodoła, obora, chlewnia itp.), natomiast zabudowa po 1998 r. to głównie domy jednorodzinne wolno stojące, na działkach o wielkości w przedziale 700–1300 m² (ryc. 3)

Zmiany w przypadku pozostałych form użytkowania terenu były przeważnie związane ze wzrostem powierzchni zabudowanej. Nowo powstająca zabudowa mieszkaniowa zajmowała głównie użytki rolne – grunty orne i użytki zielone. Niepokojące jest to, że pod część terenów mieszkaniowych przeznaczono grunty orne chronione (ubyło ok. 14,5% z areалу w ciągu ostatnich 10 lat). Zmianie nie uległa natomiast, co jest zjawiskiem pozytywnym, powierzchnia leśna, która w Kamionkach stanowi ponad 70% powierzchni sołectwa, w Daszewicach niecałe 10%. Oprócz zmian związanych z rozwojem zabudowy, zmiany w użytkowaniu terenu nastąpiły również w rejonie żwirowni na obszarze Daszewic. Na mapie z 1998 r. powierzchnia żwirowni wynosiła 1,4 ha, w ciągu 10 lat powierzchnia ta wzrosła do 20,3 ha i jakkolwiek nie jest to bezpośrednim przejawem procesu suburbanizacji, na pewno świadczy o tzw. boomie budowlanym ostatnich lat i zapotrzebowaniu na kruszywa.

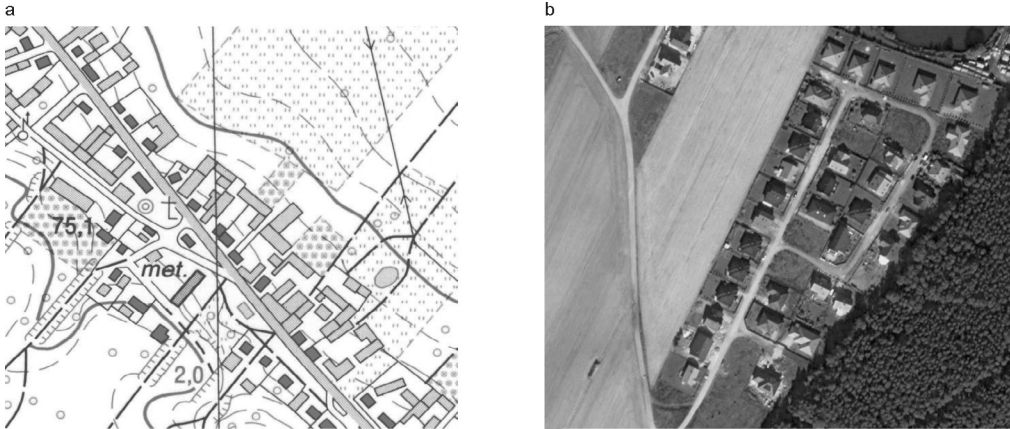

Ryc. 2. Wybrane formy użytkowania terenu i ich zmiany od 1998 r. do 2007 r. w obrębie wsi Daszewice i Kamionki (powiat poznański)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów źródłowych wymienionych w rozdziale „Metody badań”.

Fig. 2. Selected forms of land use and their changes between 1998 and 2007 in the villages of Daszewice and Kamionki (Poznań poviat)

Source: Own study based on source materials listed in the section “Research Methods”.

Ryc. 3. Charakter zabudowy na analizowanym obszarze

a) rok 1998 – zdecydowana przewaga zabudowy siedliskowej, b) zabudowa domów jednorodzinnych powstała w ciągu ostatnich 10 lat
Źródło: a – mapa topograficzna w skali 1:10 000, arkusz Daszewice (1998 r.); b – obraz satelitarny aplikacji Google Earth

Fig. 3. Type of building in the study area

a) 1998 – decided dominance of agricultural type of settlement, b) single-family housing built over the last decade

Source: a – topographic map at scale of 1:10 000, sheet Daszewice (1998), b – a satellite image of Google Earth

Wnioski

W wyniku presji urbanizacyjnej następuje zmiana funkcji analizowanych terenów podmiejskich z rolniczej na mieszkaniową. Pojawiają się formy osadnicze nie mieszczące się w tradycyjnym pojęciu wsi i miasta. Żywiłowe zmiany w użytkowaniu terenu w konsekwencji znajdują odbicie w niepożądanych przeobrażeniach krajobrazu.

Zaobserwowane na badanym obszarze negatywne zjawiska, związane ze zmianami zachodzącymi w przestrzeni, będące konsekwencją „rozlewania się miasta”, to głównie:

- powstawanie terenów mieszkaniowych na użytkach rolnych, w tym na gruntach ornych chronionych, mających stanowić bazę żywnościową dla miasta, oraz na użytkach zielonych (na łąkach wzdłuż ciek – zabudowa lokalnego korytarza ekologicznego),
- zabudowa jednorodzinna wkradająca się w zabudowę zagrodową, miejscowości tracą swój typowo wiejski charakter, następuje degradacja krajobrazu kulturowego,
- rozproszenie zabudowy, brak powiązania z już istniejącą siecią osadniczą (szczególnie w obrębie wsi Kamionki), wyrastające „w polu” osiedla,
- brak terenów o charakterze przestrzeni publicznej, czyli przestrzeni integracji mieszkańców (placów, parków, placów zabaw, skwerów, pasaży usługowo-handlowych); mimo istnienia zespołu podstawowych usług (rozproszone punkty handlowe – głównie sklepy spożywcze, kioski, apteka), odczuwa się brak centrum usługowo-handlowego (pasaż handlowy, poczta, bankomat, przychodnia itp.). Nie powstała zieleń ogólnodostępna ani nie zabezpiecza się terenów pod takie założenie, błędnie zakładając, że ze względu na bliskie sąsiedztwo obszarów leśnych nie ma takiej potrzeby. Do zapewnienia odpowiedniej jakości życia i komfortu zamieszkania niezbędne są trzy przestrzenie: prywatna, grupowa i publiczna; nie zapewniając przestrzeni publicznej, ogranicza się funkcje strefy podmiejskiej tylko do roli sypialni miasta. W efekcie nowi mieszkańcy terenów podmiejskich związani są instytucjami z miastem, a obszary podmiejskie stają się monokulturą funkcjonalną (Dylewski 2006).

- Mimo wielu negatywnych aspektów suburbanizacji daje się również zauważyć pewne pozytywne cechy:
- powstają otwarte osiedla domów jednorodzinnych, wolno stojących (sporadycznie szeregowce), brak zabudowy blokowej o nowoczesnej bryle, nie nawiązującej do już istniejącej zabudowy; do tej pory szczęśliwie udało się uniknąć lokalizacji zamkniętych, strzeżonych osiedli kilkupiętrowych domów wielorodzinnych (przed czym nie ustrzegło się wiele podpoznańskich miejscowości),
 - tereny zielone związane z zabudową jednorodziną na działkach o powierzchniach 700 m² i większych mają szansę stworzyć za parę lat „zieloną tkankę krajobrazową”, jak nazywa Zimowski (1992) zieleń towarzyszącą zabudowie mieszkaniowej, a Gilbert (1989) uznaje wręcz tereny ogrodów z zabudową jednorodziną wolno stojącą za najbogatszy gatunkowo i najważniejszy z punktu widzenia zachowania żywej przyrody typ biotopu miejskiego, znacznie bogatszy od trawników czy parków.
- O ile przeobrażenia w fizjonomii krajobrazu będące konsekwencją suburbanizacji są od razu widoczne, o tyle zmiany w poszczególnych sferach środowiska przyrodniczego znacznie trudniej uchwycić i zdiagnozować. Wraz z analizą zmian przestrzennych w związku z procesem rozlewania się miast, powinno prowadzić się jednocześnie badania przekształceń poszczególnych komponentów środowiska przyrodniczego. Dopiero takie zintegrowane badania dałyby kompletny obraz zmian zachodzących w przestrzeni geograficznej obszarów podmiejskich pod wpływem ekspansji miasta.

Literatura

- Bartkowski T. 1981. Transurbacje miast Wielkopolski i niektóre zagadnienia przestrzenno-planistyczne ich rozwoju oraz zastosowanie do nich niektórych metod fizjografii urbanistycznej. Wydawnictwo Naukowe UAM, Seria Geografia 22, Poznań.
- Bartkowski T., Zimowski L. 1979. Selected problems of urban ecology. Polish Academy of Science, Poznań.
- Beim M., Tölle A. 2008. Motywacje migracji rezydencjalnych w obszarze aglomeracji poznańskiej. W: T. Kaczmarek, A. Mizgajski (red.), Powiat poznański – jakość przestrzeni i jakość życia. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 121–138.
- Czochoński J. 2007. Dezintegracja przestrzenna w rozwoju obszaru metropolii trójmiejskiej. W: M. Kistowski, B. Korwel-Lejkowska (red.), Waloryzacja środowiska przyrodniczego w planowaniu przestrzennym. Problemy Ekologii Krajobrazu XIX, Warszawa-Gdańsk, s. 195–208.
- Dylewski R. 2006. Problemy rozprzestrzeniania się miast w świetle doświadczeń krajów UE i USA. W: S. Kozłowski (red.), Żywiłowe rozprzestrzenianie się miast. Narastający problem aglomeracji miejskich w Polsce. KUL, PAN Komitet Człowiek i Środowisko, Białystok–Lublin–Warszawa, s. 27–38.
- Gilbert O.L. 1989. The Ecology of Urban Habitats. Chapman and Hall, London–New York.
- Głaz M. 2006. Przekształcenia agrarne strefy podmiejskiej jako efekt oddziaływania miasta Wrocławia. W: J. Stodczyk, R. Klimek (red.), Przemiany przestrzeni miast i stref podmiejskich. Uniwersytet Opolski, Opole, s. 153–166.
- Kamiński Z.J. 1995. Degradacja wartości kulturowych wsi na obrzeżach miejsko-wiejskich. W: Z.J. Kamiński (red.), Urbanizacja wsi w obrzeżach miejsko-wiejskich. Materiały konferencyjne, Katowice, s. 29–40.
- Matysiak J. 2004. Człowiek a ład przestrzeni. W: T.J. Chmielewski (red.), Nowa jakość krajobrazu. Ekologia–Kultura–Technika, Komitet PAN Człowiek i Środowisko, Zeszyty Naukowe 36. Warszawa–Lublin, s. 59–69.

- Parysek J.J. 2008. Procesy suburbanizacyjne w aglomeracji poznańskiej. W: T. Kaczmarek, A. Mizgajski (red.), Powiat poznański – jakość przestrzeni i jakość życia. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 71–90.
- Staszewska S., Wdowicka M. 2006. Rozwój budownictwa jednorodzinne w strefie podmiejskiej Poznania jako przejaw suburbanizacji. W: J. Słodczyk, R. Klimek (red.), Przemiany przestrzeni miast i stref podmiejskich. Uniwersytet Opolski, Opole, s. 141–151.
- Szulczewska B. 2000. Koncepcja rozwoju zrównoważonego jako podstawa strategii regionalnej – uwagi metodyczne. W: B. Szulczewska (red.), Przyrodnicze aspekty zrównoważonego rozwoju. Człowiek i Środowisko 24/2, IGPIK, Warszawa, s. 137–153.
- Zimowski L. 1992. Podmiejskie struktury ogrodowo-siedliskowe. W: R. Pawuła-Piwowarczyk (red.), Gospodarka przestrzenią miast i gmin w regionie Wielkopolski. Politechnika Poznańska, Poznań.